

Тетяна ДОВГА,
кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки
дошкільної та початкової освіти
Кіровоградського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

Валеопедагогічні ідеї в гуманістичному досвіді Януша Корчака і Василя Сухомлинського

Національна доктрина розвитку освіти в Україні визначає пріоритетне завдання системи освіти – "виховання людини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності. Це здійснюється шляхом розвитку валеологічної освіти, повноцінного медичного обслуговування, оптимізації режиму навчально-виховного процесу, створення екологічно сприятливого життєвого простору" [3].

На жаль, педагоги не завжди враховують стан здоров'я дітей під час організації педагогічного процесу, адже стан здоров'я – це ще й критерій оцінки впливу організації навчання й виховання, відповідності обсягу навчального навантаження, режиму дня й умов сімейного виховання. Так, *дидактогенія* (негативний психічний стан, викликаний нетактовністю вчителя, що негативно позначається на діяльності і стосунках учнів) може бути причиною дидактичних неврозів, стресів, депресії та інших захворювань.

Проблеми здоров'я та його збереження цікавили видатних філософів, медиків і педагогів минулого (Аристотель, Авіценна, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Я.А. Коменський, М. Пирогов, Г. Сковорода, К. Ушинський, С. Русова), представників сучасної медичної (М. Амосов, Г. Апанасенко, Ю. Лісіцин, І. Муравов, В. Петленко) і педагогічної науки (М. Гончаренко, О. Дубогай, В. Горашук, В. Бобрицька, О. Омельченко, Г. Сигерист, О. Рибалка, Н. Денисенко, Т. Бойченко, О. Савченко, Н. Коваль, В. Язловецький). У педагогічних дослідженнях висвітлюються проблеми формування здорового способу життя, культури здоров'я, облаштування оздоровчого середовища, використання здоров'яформувальних і здоров'язберезувальних технологій в освіті різних рівнів.

Завдяки дослідженням і прогресивним ідеям українських вчених на сучасному етапі утверджуються такі напрями педагогічної науки як "педагогічна валеологія" і "валеопедагогіка".

Педагогічна валеологія – міждисциплінарна наука про виховання здорової людини, розвиток її знань про здоров'я, уміння і навички здоров'язбереження, формування здорового способу життя. Згідно з іншим визначенням, педагогічна валеологія – це розділ валеології, галузь наукових знань про формування, збереження та зміцнення здоров'я суб'єктів шкільного освітнього процесу (учнів і вчителів). Досягнення педагогічної валеології сприяють вирішенню питань збереження і примноження здоров'я

за допомогою навчання й виховання, залученню людини до процесу формування власного здоров'я.

Валеопедагогіка (або педагогіка здоров'я) – галузь валеології, наука, яка вивчає зміст і методи валеологічного виховання учнівської молоді, сприяє виробленню індивідуальної поведінки, заснованої на стійкій мотивації до здорового способу життя, формуванню особистості з новими ціннісними установками; новий рівень педагогічної науки, на якому має базуватися система здоров'ятворчої освіти. З іншого боку, ця педагогіка не завдає шкоди здоров'ю учня, враховує резерв і межі пізнавальних можливостей індивіда, сприяє розширенню меж спроможностей перенесення інформаційних, емоційних, фізичних факторів навчальної роботи. Однак обидва визначення стверджують, що валеопедагогіка спрямована на організацію навчально-виховного процесу, який сприяє здоров'ю учнів [1].

Януш Корчак і Василь Сухомлинський створили авторські педагогічні системи, які набули популярності далеко за межами Польщі й України. Слід зазначити, що важливе місце в їх багатогранній діяльності займали проблеми дитячого здоров'я. Досвід Я. Корчака і В. Сухомлинського донині спонукає педагогів усього світу неодноразово звертатися до пошуку валеопедагогічних ідей з метою їх продукування в сучасний освітній простір.

Видатний польський лікар і педагог Януш Корчак вбачав тісний зв'язок між педагогікою і медициною, яка дала йому техніку дослідження й дисципліну наукового мислення: "Завдяки медицині я навчився ретельно пов'язувати розпорошені подробиці й суперечливі симптоми в логічну картину діагнозу. І збагачений набутим завдяки досвіду усвідомленням сили законів природи й геніальності дослідницької думки людини – я зупиняюся перед невідомим: перед дитиною" [3, 185–186].

Януш Корчак з прикрістю писав про відсутність необхідної педагогічної літератури з питань дитячого здоров'я: "найдрібніший деталі в медицині присвячено значно більше літератури, ніж в педагогіці цілим розділам науки" (2, с. 154). Не випадково у своїх працях він повсякчас наводить медичне обґрунтування педагогічних проблем.

Так, у його працях часто зустрічаються думки про спільність професійних інтересів лікаря і педагога. Заслужує на увагу його твердження про те, що і лікар, і педагог, спостерігаючи за дитиною, відзначають певні симптоми, що характеризують стан її здоров'я. Наприклад, лікаря занепокоять: висип на шкірі, кашель, підвищена темпе-

ратура, запах ацетону з рота дитини. Вихователь помітить інше – посмішку, сміх, рум'янець, плач, позіхання, крик, зітхання. З огляду на це, Корчак наполягав на уважному, вдумливому ставленні до дитини, врахуванні індивідуальних особливостей розвитку дитячого організму: "Коли я не знаю, чому моє втручання як лікаря не приносить бажаного результату, я не гніваюсь, а шукаю. Коли я помічаю, що моє розпорядження не досягає мети і наказ не виконується багатьма або одним, я не гніваюсь, а досліджую... Як для лікаря і вихователя для мене немає дрібниць: я уважно спостерігаю за тим, що здається випадковим і малоцінним..." [2, с. 153].

У якості "педагогічного" лікування доктор Корчак прописував наступне: **"Сердитий погляд вихователя, похвала, догана, жарт, порада, поцілунок, казка в якості нагороди, словесне заохочення – ось лікувальні процедури, які треба призначати в малих і великих дозах, частіше або рідше, залежно від конкретного випадку і особливостей організму"** [2, с. 153–154]. У духовному житті дитини Корчак-педагог зазначав такі особливості: "Існує вроджена чи благонабута душевна анемія. Існує слабка опірність до моральної зарази. Все це можна розпізнавати й лікувати. Занадто поспішний і тому помилковий діагноз і невідповідне або надмірно енергійне лікування призводять до погіршення. Голод і перенасичення у сфері духовного життя так само матеріальні, як і в житті фізичному. Дитина, що зголодніла за порадами і вказівками, поглине їх, переварить і засвоїть, а перегодована мораллю – відчує нудоту" [2, с. 154].

Януш Корчак радив педагогам: "У своїх судженнях про людину треба бути поблажливим і обережним. Не слід думати, що всі повинні бути однаково здоровими і сильними" [2, с. 246]. Він застерігав вихователя від прийняття поспішних, часом помилкових рішень: "Але нехай його ніколи не покидає думка, що він може помилятися. Нехай жоден з його поглядів не стане ні незаперечним переконанням, ні переконанням назавжди. Нехай сьогоднішній день завжди буде лише переходом від суми вчорашніх спостережень до завтрашньої, ще більшої" [2, с. 156]. І далі: "Тільки за дотримання всіх цих умов робота вихователя не буде ні монотонною, ні безнадійною. Кожен день принесе щось нове, несподіване, незвичайне... І тільки тоді він полюбить кожну дитину розумною любов'ю, зацікавиться її духовною сутністю, потребами й долею. Чим ближчим він стане до дитини, тим більше помітить у ній рис, гідних уваги. А в дослідженні знайде і нагороду, і стимул до подальшого дослідження, до подальших зусиль" [2, с. 157].

Багаторічні спостереження за життям дітей в інтернаті дали змогу Янушу Корчаку дійти висновку: **"Дітям абсолютно так само, як і дорослим, хочеться бути здоровими і сильними, тільки діти не знають, що для цього треба робити. Поясни їм, і вони будуть берегтися. Не можна тільки надміру залякувати і занадто багато забороняти. Якщо залякувати, вони перестануть вірити, а якщо дуже тиснути, втратять терпіння і наперекір почнуть робити потайки якраз те, що заборонено"** [2, с. 243].

Про педагогічну мудрість Януша Корчака та її органічне поєднання з добрим гумором, свідчать його слова: "Щоб бути веселим, потрібно гарне самопочуття; здорові серце, ніс, голова; здорова радість вільна від болю і турбот" [2, с. 245].

Глибину гуманістичного світогляду видатного польського вченого ілюструє його висловлювання: "Не дитина плаче, то плачуть століття; тужать лихо й смуток не тому, що вона постоєла в кутку, а тому, що її гнобили, гнали, утискали, відлучали. Я поетизую? Ні, просто запитую, не знайшовши відповіді" [2, с. 159].

Ідеї Януша Корчака знайшли свій подальший розвиток у медичній педагогіці, яку визнавав і розвивав український вчений, педагог-гуманіст Василь Олександрович Сухомлинський: "В наукових працях медиків мені трапилося поняття **"медична педагогіка"**, що найбільш точно виражає сутність виховання дітей, в яких хворобливий стан психіки позначається на поведінці. Головними принципами медичної педагогіки є: 1) щадити легко вразливу хворобливу психіку дитини, 2) всім стилем, укладом шкільного життя відволікати дітей від тяжких думок і переживань, пробуджувати в них життєрадісні почуття; 3) ні за яких обставин не дати зрозуміти дитині, що до неї ставляться, як до хворої" [4, с. 123]. І далі: **"Особливе місце в медичній педагогіці приділяється дітям з уповільненим, пригніченим мисленням. Млявість, інертність клітин кори півкуль головного мозку треба так само вдумливо і терпляче лікувати, як і захворювання серцевого м'яза або кишківника. Але лікування це потребує в тисячу разів більшої обережності і педагогічної майстерності, глибокого знання індивідуальних особливостей кожної дитини"** [4, с. 124].

Видатний педагог був переконаний, що людське здоров'я залежить від інтелектуального і психічного розвитку особистості. Зокрема, він писав: "У життєдіяльності людського організму величезну роль відіграють мислення, свідомість. Здоров'я людини, як істоти соціальної, залежить не тільки від зовнішніх умов, а й від внутрішнього, психічного почуття. Особливо велика ця залежність у той період, коли організм ще тільки формується. **Думка, мислення, свідомість, психіка дитини, образно кажучи є повітрям, на якому тримаються крила здоров'я"** [4, с. 210–211].

У своїх роздумах про професійні якості вчителя, В.О.Сухомлинський називав гуманність "найголовнішою рисою педагогічної культури вчителя", а центральну нервову систему дитини – "ніжним і чутливим ключем, від якого залежить здоров'я, самопочуття, настрої, світосприйняття дитини" і закликав ставитися до нього з добрим серцем і доброзичливими намірами, а до дитячих помилок – з мудрою батьківською поблажливістю.

Директор Павлівської школи навчав своїх педагогів бачити й розуміти багатогранні й найтонші взаємозв'язки здоров'я й духовного життя дитини, він радив: "... треба пам'ятати, що від повноти цього останнього – гордості від успіху, радості виконаного обов'язку, життєрадісних інтелектуальних почуттів – від усього цього величезною мірою залежить здоров'я дитини. Не тільки здоров'я впливає на дух, а й навпаки. Я вже розповідав про те, як необережне слово вчителя може призвести до серйозних порушень функціонування цілих систем організму. А серце, його робота, його вплив на інші системи, особливо на діяльність розумових клітин кори півкуль головного мозку, залежить від культури слова як найважливішого інструмента впливу на дитячий світ дитини, на її розум, волю, почуття" [4, с. 92].

У книжці "Серце віддаю дітям" описані результати багаторічних педагогічних спостережень автора: "Окремі діти на вигляд здаються здоровими, а при уважному вивченні їх праці виявляється якийсь приховане захворювання. І ось що цікаво: приховані захворювання й нездужання стають особливо помітними, коли вчитель кожну хвилину уроку прагне наповнити напруженою розумовою працею. Деяким дітям зовсім не під силу курс учителя на те, щоб "жодна хвилина уроку не пропала". Я переконався, що цей "прискорений" темп непосильний і шкідливий навіть для цілком здорових дітей" [6, с. 48–49].

Василь Олександрович неодноразово застерігав учителів початкової школи: у дітей 7–11 років бурхливо розвиваються мозок і нервова система, закликав дбати про їх розвиток і зміцнення, застерігав від надмірного, виснажливого навчання: "Навчання не повинно зводитися до безперервного нагромадження знань, до тренування пам'яті, зубріння, яке отупляє, одурманює і нічого не дає, крім шкоди для здоров'я і розумового розвитку дитини" [4, с. 124].

В.О.Сухомлинський був переконаний: "Добре здоров'я, відчуття повноти, невичерпності фізичних сил – найважливіше джерело життєрадісного світосприймання, оптимізму, готовності подолати будь-які труднощі. Хвора, слабка, схильна до захворювань дитина – джерело багатьох негараздів" [5, с. 125]. На його думку, "турбота про здоров'я – це найважливіша праця вихователя. **Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра в свої сили.** Якщо виміряти всі мої турботи і тривоги про дітей протягом перших 4 років навчання, то добра їх половина – про здоров'я" [6, с. 103].

Український педагог-гуманіст всіляко заохочував своїх колег повсякчас турбуватися про дитяче здоров'я: "Пам'ятайте, шановні колеги, що без нашої повсякденної й умілої турботи про здоров'я школяра не може бути й мови ні про гармонію фізичного і духовного, ні про гармонію мислі, почуттів, світогляду, моральних переконань, естетичних смаків і поглядів. Мудрий педагог є добрим генієм дитячого здоров'я" [4, с. 93].

Таким чином, відомі педагоги-гуманісти – Януш Корчак і Василь Сухомлинський – ефективно вирішували проблеми дитячого здоров'я шляхом впровадження елементів валеопедагогіки в авторські виховні системи.

Література

1. Гончаренко М. С. Поняття "валеопедагогіка" та "педагогічна валеологія" у психолого-педагогічній літературі. / М. С. Гончаренко, С. Є. Лупаренко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 1 (3). Серія: Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2010. – С. 30–38.
2. Корчак Я. Как любить ребенка: Книга о воспитании: Пер. с польск. / Я. Корчак. – М. : Политиздат, 1990. – 493 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 23 с.
4. "Обережно: дитина!": В.О.Сухомлинський про важких дітей: тематич. зб. / упоряд. Т. В. Філімонова; за наук. ред. проф. О. В.Сухомлинської. – Луганськ: Державний заклад "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", 2008. – 264 с.
5. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа // Вибр. тв. в 5-ти т. – Т. 4. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – с. 7–390.
6. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Вибр. тв. в 5-ти т. – Т. 3. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – с. 7–279.

Шановні дописувачі!

Готуючи статті до друку, просимо зважати на такі вимоги.

- *Стаття має містити узагальнення Вашого власного досвіду або розкривати сутність розробленої авторської методичної системи.*
- *Розробки уроків або їх фрагменти можуть бути ілюстрацією використання досвіду чи авторських методичних знахідок учителя (для 1–2 класів – за новою програмою).*
- *Статтям, які містять перевірні завдання (тестові, контрольні тощо), обов'язково має передувати вступна частина, у якій розкривається сутність завдань, їх призначення, способи і місце використання та критерії оцінювання.*
- *У статтях обов'язково мають бути посилання на джерела, які автор використав під час підготовки матеріалу.*
- *Обсяг статті має бути не більше 10 сторінок комп'ютерного набору через 1,5 інтервали, 14 кеглем.*

Не забувайте повідомляти місце роботи, посаду, контактний телефон, адресу.